

Εισαγωγή

Όπως είναι γνωστό, ο πόλεμος που ξέσπασε στην Ευρώπη τον Σεπτέμβριο του 1939, και έλαβε στη συνέχεια παγκόσμιες διαστάσεις, επρόκειτο να αναδιατάξει ριζικά τις παλαιές πολιτικές διαιρέσεις. Αρχικά θα πρέπει να τονιστεί το γεγονός ότι η συγκρότηση του λεγόμενου συμμαχικού μετώπου δεν ήταν μια εύκολη διαδικασία. Πέρα από το προφανές της ανομοιογενούς σύμπραξης της αστικής δημοκρατίας και του σοβιετικού κομμουνισμού στο ανώτατο γεωπολιτικό και γεωστρατηγικό επίπεδο για την αντιμετώπιση του φασισμού, του ναζισμού και του ιαπωνικού милитарισμού, σε κάθε χειμαζόμενη χώρα υπήρχαν διαιρετικές τομές που σχετίζονταν με τις ιδιαίτερες ανά περίπτωση πολιτικές συνθήκες. Μια από τις πλέον σημαντικές, αν όχι η σημαντικότερη, αφορούσε τη στάση των ευρωπαϊκών κοινωνιών απέναντι στα αντιστασιακά κινήματα που σταδιακά άρχισαν να αναπτύσσονται εναντίον των αξονικών δυνάμεων.¹

---

1. Βλ. Olivier Wieviorka, «Αντίσταση», στο Emmanuel De Waresquiel (επιμ.), *Ο αιώνας των ανατροπών. Το λεξικό των κινήματων αμφισβήτησης στον*

Πρέπει, λοιπόν, να τονιστεί το γεγονός ότι η διαμόρφωση της Αντίστασης στην Ευρώπη δεν ήταν ομοιογενής ούτε στο χώρο ούτε στο χρόνο.² Αντιθέτως, έλαβε διαφορετική μορφή σε κάθε κατεχόμενη χώρα, γεγονός αναμενόμενο αν λάβει κανείς υπ' όψιν του τις προγενέστερες κοινωνικοπολιτικές δομές κάθε ευρωπαϊκού έθνους-κράτους αλλά και τις διαφορετικές πρακτικές αντιμετώπισης του πληθυσμού από τις κατοχικές δυνάμεις (ως επί το πλείστον γερμανικές).³ Η επιτυχία ή μη του τελικού σκοπού (δηλαδή της ήττας του Άξονα) δεν εξαρτάτο αποκλειστικά από τις αντιστασιακές ομάδες. Η αρχική ενεργοποίηση του «ανορθόδοξου» πολέμου στο εσωτερικό της κατεχόμενης ηπείρου αποτελούσε τμήμα της ευρύτερης βρετανικής στρατηγικής, η οποία και ενέπλεξε στην όλη διαδικασία τα κατασκοπευτικά της δίκτυα και τμήματα της στρατιωτικής της γραφειοκρατίας.⁴ Η εναντίωση στον Άξονα ήταν πολύπλευρη, σταδιακά όμως η έμφαση δόθηκε στον ανταρτοπόλεμο, ειδικά στην ανατολική και τη νότια Ευρώπη. Ο πόλεμος, πάντως, διεξήχθη σε μεγάλο βαθμό από τα τακτικά στρατεύματα, και τα

20ό αιώνα, μτφρ. Βασιλική Τσίγκανου, Οξύ, Αθήνα, 2004, σ. 54-56. Για μια ευρύτερη προσέγγιση του φιλοσοφικού υπόβαθρου αντιστασιακών διεργασιών, βλ. Howard Caygill, *On Resistance. A Philosophy of Defiance*, Bloomsbury, Λονδίνο, 2013.

2. Για ένα πρόσφατο συλλογικό έργο διερεύνησης της Ευρωπαϊκής Αντίστασης, βλ. Phil Cooke & Ben H. Shepherd (επιμ.), *European Resistance in the Second World War, Pen & Sword*, Μπάρνσλι, 2013.

3. Βλ. Βαγγέλης Τζούκας, «Εισαγωγή. Η ναζιστική βία στην κατεχόμενη Ευρώπη και η Αντίσταση, 1939-1945», στο Στράτος Ν. Δορδανάς, Βασιλική Λάζου, Βαγγέλης Τζούκας & Λάμπρος Φλιτούρης (επιμ.), *Κατοχική βία, 1939-1945. Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία*, Δήμος Νικολάου Σκουφά – Ασίνη, Αθήνα, 2016, σ. 11-37.

4. Norman Davies, *Η Ευρώπη σε πόλεμο. Η έναρξη, οι συγκρούσεις, οι ηγέτες και το τέλος του φασισμού, 1939-45*, μτφρ. Σωτήρης Αγάπιος, Ιωλκός, Αθήνα, 2008.

ένοπλα αντιστασιακά κινήματα μπόρεσαν να ενισχύσουν μόνο επικουρικά τις εκάστοτε μεγάλες στρατιωτικές επιχειρήσεις των Συμμάχων, όπως αποδείκνυε π.χ. η σύμπλευση των γάλλων παρτιζάνων με τους Ελεύθερους Γάλλους και τα συμμαχικά στρατεύματα μετά την απόβαση στη Νορμανδία.⁵ Παρέμεναν βέβαια ως ξεκάθαρη ενόχληση των κατοχικών στρατευμάτων στα μετόπισθεν, δεν ήταν όμως η στρατιωτική τους διάσταση αυτή που θα χαρακτηρίζαμε κυρίαρχη.⁶ Ακόμη και στις χώρες εκείνες όπου ο ανταρτοπόλεμος διεξήχθη κυρίως στον ορεινό χώρο (Γιουγκοσλαβία, Ελλάδα, Αλβανία), υπήρχε μια ξεκάθαρη πολιτική διάσταση στο όλο εγχείρημα, που –σε ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις– έλαβε τη μορφή ουσιαστικά μιας κοινωνικής επανάστασης.⁷ Το γεγονός αυτό εξηγεί και τις τεράστιες αντιθέσεις που παρουσιάστηκαν στο εσωτερικό της ευρωπαϊκής Αντίστασης, οι οποίες εκδηλώθηκαν ακόμη και με τη μορφή εμφύλιων συγκρούσεων ανάμεσα σε αντιστασιακές οργανώσεις με διαφορετικό πολιτικό προσανατολισμό.⁸ Η διαπίστωση αυτή αφορά τις περισσότερες χώρες στις οποίες εμφανίστηκε ένα μαζικό ένοπλο κίνημα: τη Γιουγκοσλαβία αρχικά, την Ελλάδα, την Αλβανία και, αργότερα, την Ιταλία. Στις κοινωνίες αυτές η Αντίσταση διχάστηκε, πολλές φορές στη

---

5. Evan Mawdsley, «Fifth Column, Fourth Service, Third Task, Second Conflict? The Major Allied Powers and European Resistance», στο Phil Cooke & Ben H. Shepherd (επιμ.), *ό.π.*, σ. 14-32.

6. Πρβλ. Max Boot, *Invisible Armies. An Epic History of Guerrilla Warfare from Ancient Times to the Present*, Liveright, Νέα Υόρκη, 2013, σ. 306-312.

7. Για την προσέγγιση αυτή, βλ. Eric Hobsbawm, *Revolutionaries*, Abacus, Λονδίνο, 2007 (αναθεωρημένη έκδοση), σ. 18.

8. Για την ένταξη της Αντίστασης στο γενικότερο σχήμα ενός μακρού ευρωπαϊκού εμφυλίου, βλ. Enzo Traverso, *Διά πυρός και σιδήρου. Περί του ευρωπαϊκού εμφυλίου πολέμου, 1914-1945*, μτφρ. Γιάννης Ευαγγέλου, Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, Αθήνα, 2013, σ. 106-126.

βάση παλαιότερων διαιρέσεων, και οι συγκρούσεις μεταξύ των ανταρτών ήταν σφοδρές, γεγονός που αποπειράθηκαν να εκμεταλλευθούν οι κατοχικές δυνάμεις. Καθώς μάλιστα ο πόλεμος όδευε προς το τέλος του, η πόλωση αυτή αύξανε σε υπέρμετρο βαθμό και η απειλή εμφυλίων πολέμων ήταν διαρκής στις περισσότερες χώρες που απελευθερώνονταν σταδιακά.⁹ Τελικά, βέβαια, η ανοικτή διολίσθηση σε γενικευμένη εμφύλια σύγκρουση κατά κανόνα αποφεύχθηκε, έστω και με δυσκολία, και τα πολιτικά καθεστώτα ανασυγκροτήθηκαν σχετικά αναίμακτα, σε συνάρτηση βέβαια και με τον μετέπειτα διαχωρισμό της ηπείρου στον Ψυχρό Πόλεμο.¹⁰

Η ελληνική περίπτωση αποτελεί την πλέον ξεκάθαρη εξαιρεση σε αυτόν τον κανόνα, καθώς την απελευθέρωση της χώρας από τις αξονικές δυνάμεις διαδέχθηκε όχι η ειρήνευση αλλά ένας πολυαίμακτος εμφύλιος πόλεμος, οι ρίζες του οποίου ανευρίσκονται στην ίδια την κατοχική περίοδο. Το διάστημα της τριπλής Κατοχής επέφερε, όπως ήταν αναμενόμενο, και στην ελληνική περίπτωση μεγάλες αναταράξεις στο κοινωνικό, οικονομικό, πολιτισμικό και πολιτικό πεδίο, ενώ η περίοδος του Εμφυλίου που ακολούθησε επέδρασε καθοριστικά στο σύνολο του κοινωνικού σώματος για αρκετές δεκαετίες. Στο πλαίσιο αυτό, δεν προξενεί εντύπωση το γεγονός ότι η εσωτερική αλλά και η διεθνής βιβλιογραφία για την ελληνική

---

9. Ενδεικτική είναι η τεράστια συζήτηση που προκάλεσε στην Ιταλία το έργο του Claudio Pavone, *Una Guerra Civile*, το οποίο έδινε μεγάλη έμφαση στις εμφύλιες διαμάχες που χαρακτήρισαν την εμφάνιση των ιταλών παρτιζάνων. Βλ. Claudio Pavone, *Una Guerra Civile. Saggio storico sulla moralità nella Resistenza*, Bollati Boringhieri, Τορίνο, 1991. Για μια ευμενή κριτική του εγχειρήματος του Pavone βλ. Eric Hobsbawm, *ό.π.*, σ. 77.

10. Keith Lowe, *Όλεθρος. Η Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο*, μτφρ. Ιωάννης Χαλαζιάς, Ψυχογιός, Αθήνα, 2014.

ιστορία στη δεκαετία 1940-50 είναι τεράστια και επικεντρώνεται σε σημαντικό βαθμό στη μελέτη της ελληνικής Αντίστασης, που υπήρξε μια από τις μαζικότερες στην Ευρώπη. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εκδήλωσης του αντιστασιακού φαινομένου στην Ελλάδα έχουν επισημανθεί αρκετές φορές στην ιστοριογραφία.¹¹ Σε γενικές γραμμές διακρίνεται μια τάση συστηματικής ενασχόλησης των ερευνητών με την Αντίσταση, όπως αυτή εμφανίστηκε στην ύπαιθρο και εκφράστηκε πολιτικο-στρατιωτικά με την εμφάνιση και την εμπέδωση της κυριαρχίας των ένοπλων αντιστασιακών οργανώσεων, δηλαδή με το Αντάρτικο. Η Αντίσταση στις πόλεις δεν έχει μελετηθεί στον ίδιο βαθμό, αν και τελευταία παρατηρείται μια στροφή προς την κατεύθυνση αυτή.

Σε σχέση με την περίοδο της Κατοχής και της Αντίστασης, θα μπορούσε κανείς να εντοπίσει την έμφαση που δίνεται από τους ερευνητές στη δράση του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ, κυρίως μεταπολιτευτικά.¹² Το γεγονός αυτό είναι αναμενόμενο, αν ληφθεί υπ' όψιν το γενικότερο κοινωνικό-πολιτικό πλαίσιο της Μεταπολίτευσης και της ανάδυσης της μέχρι τότε καταπιεσμένης μνήμης της περιόδου 1941-44.¹³ Με τον τρόπο αυτό, η δράση των υπόλοιπων οργανώσεων (ΕΔΕΣ, ΕΚΚΑ κ.λπ.) εμφα-

11. Βλ. Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή, 1941-44*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010, σ. 59-80· Vangelis Tzoukas & Ben Shepherd, «Greece», στο Phil Cooke & Ben Shepherd (επιμ.), *ό.π.*, σ. 96-112.

12. Βλ. Γιώργος Αντωνίου & Νίκος Μαραντζίδης, «Το επίμονο παρελθόν», στο Γιώργος Αντωνίου & Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 2008, σ. 11-52.

13. Βλ. Γιώργος Μαυρογορδάτος, «Η ρεβάνς των ηττημένων», *Το Βήμα*, 17/10/1999. Πρβλ. Αντώνης Λιάκος, «Αντάρτες και συμμορίτες στα ακαδημαϊκά αμφιθέατρα», στο Χάγκεν Φλάισερ (επιμ.), *Η Ελλάδα '36-49. Από τη δικτατορία στον Εμφύλιο. Τομές και συνέχειες*, Καστανιώτης, Αθήνα, 2003, σ. 25-36.

νιζόταν να απασχολεί την ιστοριογραφία εντελώς περιστασιακά, και κυρίως σε συνάρτηση προς την αντίστοιχη του ΕΑΜ. Η επισκόπηση των ευρύτερων συντεταγμένων της σύγχρονης ιστοριογραφικής συζήτησης για την περίοδο της Κατοχής και του Εμφυλίου υπερβαίνει τις μέριμνες του παρόντος βιβλίου.¹⁴ Σε προγενέστερη πάντως εργασία του γράφοντος έχει αποτυπωθεί σχηματικά το πλαίσιο των αναζητήσεων των νεότερων ερευνητών, καθώς και οι σημαντικές αλλαγές που έχουν επέλθει στη θεματολογία των νέων μελετών και στην οπτική υπό την οποία εξετάζονται τα πολιτικά φορτισμένα αυτά θέματα.¹⁵ Επισημαίνεται, λοιπόν, εκεί ότι:

Το σπουδαιότερο πρόβλημα [...] παραμένει η ένταξη της περιόδου στα ιστορικά της συμφραζόμενα, διεθνή και εθνικά, και, από την πλευρά των πολιτικών και ιστορικών κοινωνιολόγων τουλάχιστον, η ανάδειξη μιας τεραστίων διαστάσεων πολιτικής διαμάχης, η οποία ανατροφοδότησε τις υπάρχουσες διαφορές, επεξέτεινε την κυριαρχία των κρατικών κατασταλτικών μηχανισμών, ανέδειξε θεσμικές και παρα-θεσμικές πηγές εξουσίας αλλά και νέες συλλογικότητες, αναδιάρταξε τις παλαιότερες διαιρέσεις και δημιούργησε νέες, επιτάχυνε την καπιταλιστική ομογενοποίηση της ελληνικής κοινωνίας και, ουσιαστικά, καθόρισε τον κοινωνικό και πολιτικό βίο της χώρας για πολλές δεκαετίες.¹⁶

14. Βλ. και την αντιπαράθεση για τις επιπτώσεις και το χαρακτήρα της Αντίστασης: Στάθης Καλύβας, «Αποτιμώντας την Αντίσταση», *Καθημερινή*, 8/5/2011 · Πολυμέρης Βόγλης, «Απαξιώνοντας την Αντίσταση», *Αυγή*, 22/5/2011.

15. Βλ. Βαγγέλης Τζούκας, «Ο Εμφύλιος μέσα τους. Σύγχρονες ερμηνείες για τη δεκαετία 1940-50 και πολιτικές διαμάχες στην ελληνική μετα-νεωτερικότητα», στο Βασίλης Δαλκαβούκης, Ελένη Πασχαλούδη, Ηλίας Σκουλίδας & Κατερίνα Τσέκου (επιμ.), *Αφηγήσεις για τη δεκαετία του 1940. Από το λόγο του κατοχικού κράτους στη μετανεωτερική ιστοριογραφία*, Επίκεντρο, Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 399-416.

16. Αυτόθι, σ. 412.

Έχοντας υπ' όψιν τα παραπάνω, θεωρούμε ότι η εξέταση της συγκρότησης και ανάπτυξης της μεγαλύτερης μη αριστερής αντιστασιακής οργάνωσης, του ΕΔΕΣ, μπορεί να συμβάλει στην κατανόηση των τομών και των ρήξεων που χαρακτήρισαν την περίοδο της Κατοχής και να συνεισφέρει στην ανανέωση της ευρύτερης συζήτησης για τον κοινωνικό και πολιτικό μετασχηματισμό της ελληνικής κοινωνίας στην «κρίσιμη» δεκαετία 1940-50. Σκοπός του βιβλίου αυτού είναι η επισκόπηση της ευρύτερης συζήτησης γύρω από την εν λόγω οργάνωση: συζήτηση η οποία εν μέρει σχετίζεται με τις εξελίξεις στον ευρωπαϊκό χώρο που περιγράφηκαν παραπάνω. Στο πλαίσιο αυτό αναλύεται αρχικά, και εντελώς συνοπτικά, η δράση της οργάνωσης την περίοδο 1941-45. Στη συνέχεια ασχολούμαστε με την αποτύπωση της δράσης αυτής στα γραπτά των διαφόρων πρωταγωνιστών της περιόδου αλλά και στην όλη ιστοριογραφική συζήτηση για τη δεκαετία 1940-50. Τέλος, επισημαίνουμε ορισμένα ζητήματα που, κατά τη γνώμη μας, μπορούν να αποτελέσουν ερευνητικές προκλήσεις για τους κοινωνικούς επιστήμονες που θα θελήσουν να εγκύψουν στο μέλλον πάνω στην ιστορία του ΕΔΕΣ.